

Taras Bulba: en hjältedikt som kryper under huden

Filmregissören Vladimir Bortko frågade mig varför jag inte gillade hans film *Taras Bulba*. Jag svarade att jag heller inte gillar Gogols roman.

– Varför inte?

– Den är alldeles för enkel. Att döda sin egen son – något sådant kan jag inte föreställa mig.

– Du är ju krigsveteran. Om din son hade gått över till tyskarna, hur skulle du ha handlat?

– Jag vet inte, svarade jag.

– Men om du tänker efter.

– Jag hade inte kunnat döda honom.

– Men om han hade förrått sitt fosterland.

– Min sons liv är mig dyrare än mitt fosterland.

Vi teg en stund.

– Jag hade kunnat flytta till ett annat land och bo där. Många vänner till mig flyttade utomlands och byggde sig ett liv där. Om jag skulle ha dödat min son hade jag aldrig kunnat återgå till en normal tillvaro igen.

Daniil Granin, sovjetisk och rysk prosaist (1919–2017).

”Fadern älskar sitt barn, modern älskar sitt barn”, rabblade jag medan jag vankade av och an i skolkorridoren. ”Barnet älskar far och mor, men inte ligger det något märkvärdigt i detta, bröder, vilddjuret ... hur var det nu igen? Vilddjuret älskar också sina ungar, men att uppnå frändskap genom anden och inte uteslutande genom blodet, det kan bara människan. Visst har fostbrödralag förekommit också i andra länder, men aldrig har det varit så starkt som här hos oss i Ryssland ...”

Året var 1976, min hemstad hette Leningrad. Jag var tolv år. Enligt läroplanen skulle vi lära oss utantill ett avsnitt ur det tal som huvudpersonen i Niko-

laj Gogols roman *Taras Bulba* håller inför sina kamrater före en strid. På min tid fick man lära sig en hel del dikter och prosastycken utantill: av Aleksandr Pusjkin, Michail Lermontov, Anton Tjechov, Lev Tolstoj, Maksim Gorkij med flera.

Jag och mina vänner var ännu i den ålder då man har lätt till skratt. Namnet Bulba lät skojigt, på vitryska betyder det potatis. Också namnet Gogol klingade komiskt i våra öron: det förde tankarna till gogol-mogol, alltså hobbelpoppel eller äggtoddy på ryska. Och så hade jag redan läst Gogols humoristiska verk: *Revisorn*, *Frieriet*, *Kejsarinnans tofflor*.

Även *Taras Bulba* börjar humoristiskt. Kosacköversten Bulba möter sina söner Ostap och Andrij som hade studerat vid ett seminarium i Kiev. Den gamle krigaren har inte mycket till övers för boklig lärdom: ”Vänd dig om ett slag, pojken min! Vad du ser löjlig ut! Ska det här vara prästrockar, som ni har på er?”

Bulba är uttråkad. Så sitt bovete, vaka över sin gård, se till fåren – det är inget för honom, han vill ut och slåss. ”Vad spelar det för roll att vi inte är i krig?” säger han till sina söner. ”Det hindrar inte, att jag rider med er till zaporogerna – och slår mig lös lite.” Bulba uppmanar Ostap och Andrij att inte lyssna på sin mor: ”Hon är fruntimmer, hon begriper inget. [...] Har ni sett sabeln här? Låt den bli er mor!”

Väl framme vid zaporogiska Sitj upptäcker Bulba att kosackerna festar från morgon till kväll, i en enda vild orgie av glädje. Med ungdomens glöd störtar Ostap och Andrij sig in i detta rus, men deras far är besviken: ”Blir det alltså inget krig?” Han uppsöker befälhavaren och undrar om det inte är dags att tåga mot Turkiet. Men kosackerna har lo-

vat sultanen fred. Då ser Bulba till att de väljer en ny befälhavare. Snart drar de mot det katolska Polen där det ukrainska folket förtrycks av lokala adelsmän och judiska penningutlånare. Så blir Bulba en självutnämnd försvarare av den ortodoxa tron.

År 1976 bodde jag i ett fredsälskande land, som det såg ut i mina ögon. Krig var det värsta av allt, fick vi höra av våra släktingar som hade varit med om kriget. Fred var viktigast av allt. I radion framfördes ofta sången "Vill ryssarna ha krig?" (musik: Eduard Kolmanovskij, text: Jevgenij Jevtusjenko):

*Vill ryssarna ha krig?
Lyssna på tystnaden och tig
hör vinden i björkarna susa
och älvar och bäckar som brusa.
Fråga soldaterna som vilar
där under aspar och pilar.*

Tre år senare skulle våra styrkor gå in i Afghanistan och några av mina skolkamrater skulle stupa där eller få men för livet. Men det anade vi inte då vi pluggade Bulbas tal "Heligare kamratskapsband finns inte" utantill som tolvåringar. Det var först i tian som vi läste Lev Tolstojs roman *Krig och fred*. Hos Gogol lyser freden med sin frånvaro. *Taras Bulba* handlar bara om krig.

Min morfar gillade att läsa om gamla klassiker, en vana som även jag utvecklade redan som liten. Än idag återgår jag ibland till hans favoritböcker. Bland dem finns *Taras Bulba* som han citerade.

Till skillnad från den gamle Bulba hade min morfar inga söner. Hans yngsta dotter, min moster, var gift med en polack och bosatt i Warszawa. I skolan lärde jag mig att Polen var ett vänskapligt land. Efter 15 års äktenskap skilde min moster sig. Jag fattade inte varför morfar var så ängslig när han talade om den framtid som i hans ögon kunde bli hennes: tänk om polackerna skjutsar henne till den sovjetiska gränsen med våld à la Lapporörelsen? Hade min morfar kanske hört talas om några hemskheter som barn? Han var född i Belarus och hade ryskt och litauiskt blod i ådrorna. Under polsk-sovjetiska kriget 1919–1921 var han i tonåren.

Det polska temat i Gogols saga är förknippat med den förbjudna men ack så romantiska kärleken mellan Andrij och den fientliga härförarens dotter. "Vad betyder väl far, kamrater och fosterland för mig!" säger Andrij till henne. "Vem har påstått att just Ukraina är mitt fosterland? Fosterlandet är det som ens själ trånar efter, som den finner ljuvare än något annat." Och så går han över i polsk tjänst.

Vid tolvårsåldern hade jag redan läst isländska sagor, grekiska myter, *Kalevala*, så jag var väl förberedd för de kusliga scenerna i Gogols roman. Ändå fick episoden då Bulba dödar Andrij mig att rysa. Först senare, efter att ha läst novellen *Mateo Falcone* av Prosper Mérimée började jag förhålla mig mera filosofiskt till Bulbas hedersmord. Hos Mérimée skjuter en korsikan sin tioårige(!) son, för att rädda familjens heder. Till skillnad från den

*Michail
Bojarskij
som kosacken
Mosij Sjilo
i Vladimir
Bortkos
filmatisering
från 2009.*

olycksalige pojken sålde inte Andrij sin heder för några materiella tillgångar. Det var kärleken som blev hans olycka. Därför hade Andrij mitt medlidande, så mycket mera som hans far inte brydde sig om kvinnors känslor. Efter att ha förlorat även sin förstfödde son Ostap hämnas Bulba inte bara fienden utan också kvinnosläktet som sådant: inte ens framför altaret är de katolska fröknarna trygga, Taras låter dem bli lågornas rov samtidigt med kyrkan.¹ Den hårdnackade Bulba är en tvättäkta barbar, en av dessa typer

... som blott kunde existera i detta halvt nomadiska hörn av Europa, under det hårda femtonhundratalet, då hela det av sina furstar övergivna, jungfruligt unga Ryssland blev i grunden ödelagt och bränt genom de mongoliska inkräkternas ohejdbara härningsståg; det var då folk av hans typ slog sig ner på den av elden föröddas jorden, mitt bland hotande grannar och ständiga faror, vilka de lärde sig möta med öppna ögon, glömska av att skrällen överhuvudtaget fanns på jorden; det var då det fordom fredliga slaviska sinnelaget eldades av stridslust och så uppstod kosackernas samhällsordning som ett mäktigt, ohämmat uttryck för det ryska folklynnat.

Taras Bulba är en otroligt poetisk berättelse, präglad av en sann berättarglädje och en speciell rytm. Som barn upplevde jag den som en mäktig ström, ett epos om titanernas kamp: ”Som örnar svepte de med blicken över hela fältet kring dem, sökte speja långt in i det egna i fjärran mörknande ödet.” Romanen är mycket visuell och har lockat en massa filmmakare alltsedan filmens barndom.

För den senaste filmatiseringen som gjordes år 2009 till Gogols 200-årsjubileum står den ryske regissören Vladimir Bortko. En av mina klasskamrater, muskelknuten Pavel Badyrov, spelade en biroll i den. Den berömde ukrainske skådespelaren Bogdan Stupka lyste och glänste i filmen som den gamle Bulba. Regissören har kritiserats för att ha satsat alldeles för hårt på hämningslöst våld, dessutom ändrade han på storyn. I vissa hänseenden var det bra:

1 I Taras Sjevtjenkos dikt Hajdamakerna dödar kosacken Gonta sina bägge minderåriga söner som uppfostrats till katoliker av sin polska mor. Den historiske Ivan Gonta (? – 1768) anses vara en möjlig förlaga till Taras Bulba.

i filmen ser det judiska temat annorlunda ut än hos Gogol som bjuder på en närmast jublande skildring av en pogrom.

Jag tänkte på denna ökända skildring år 2017 då jag besökte Polin, museet för de polska judarnas historia i Warszawa. I museibutiken köpte jag den polsk-judiske pianisten och ghettofången Władysław Szpilmans självbiografi.

Under den tid som gått mellan åren 1976 och 2017 hann jag läsa Michail Sjolochovs kosackromaner *Stilla flyter Don* och *Nyplöjd mark* som var minst lika brutala som Gogols epos. Vid Leningraduniversitetet studerade jag litteraturvetenskap bland annat för den förträfflige Boris Averin. ”I vilken ordning dör Bulbas söner?” Svarade man fel kunde man säga ajöss till förhöjt studiebidrag. Sovjetunionen upphörde att existera, jag fick en egen familj och började skriva prosa. Ryssland och Ukraina blev ovänner, diverse nationalister inledde en dragkamp om Gogol, men *Taras Bulba* fortsatte att spöka i mitt undermedvetna. När jag bodde i Japan föreställde jag mig samurajerna, med sin hederskodex, som kusiner till Bulba. Många citat ur romanen lever sitt eget liv i dagens ryska, folk använder dessa kulturkoder utan att tänka på deras ursprung: ”Vänd dig om ett slag, pojken min!” ”Nog finns det krut i hornet än”, ”Kosack, håll ut – hetman blir du då till slut.”

Idag är många familjer i Ryssland och i Ukraina splittrade. En hel del människor säger upp kontakten med sina anhöriga som valt den andra sidan i Ukrainakriget. Jevgenij Jevtusjenkos antikrigsdikt hörs inte längre i radion. Inte sällan används citaten ur *Taras Bulba* i manipulativt syfte. Då vill jag utropa ”Betänk Eder!”, som Lev Tolstoj skrev i ett öppet brev under det rysk-japanska kriget år 1904.

ZINAIDA LINDÉN

Citat:

Nikolaj Gogol. *Taras Bulba*. Sv. övers. Carl Elof Svenning, 1962.

Jevgenij Jevtusjenko. Sv. övers. Stefan Lindgren (<https://www.8dagar.se/2017/02/vill-ryssarna-ha-krig.html>).

Daniil Granin citeras enligt tidskriften *Zvezda*, nr 1/ 2021, översatt till svenska av artikelförfattaren.